

Stanisław CECHOSZ***Łukasz HOLCER****

ŚREDNIOWIECZNY KOŚCIÓŁ PARAFIALNY W SZADKU I JEGO RENESANSOWA KAPLICA

Streszczenie. Średniowieczny kościół parafialny w Szadku, pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jakuba Apostoła, jest najstarszym zabytkiem miasta i zarazem najcenniejszą pamiątką jego dawnej świetności. Od kilku lat trwają prace renowacyjne przy elewacjach świątyni. Dotąd odnowiono mury prezbiterium i północną elewację korpusu kościoła wraz z aneksami, czyli zakrystią, skarbcem i kaplicą pw. Matki Bożej Różańcowej. Podjęcie prac konserwatorskich i badawczych zaowocowało przywróceniem świątyni jej zapomnianego blasku oraz ważnymi odkryciami.

W pierwszej połowie XIV w. wzniesiono dwuprzęsłowe i trójbocznie zamknięte prezbiterium. W tym samym czasie zbudowano zakrystię i być może obok usytuowane pomieszczenie przeznaczone na skarbiec. W następnym etapie prac budowlanych powstał trójnawowy, pseudobazylikowy korpus kościoła.

Po upływie prawie stulecia zdecydowano o zmianie przestrzeni korpusu kościoła, któremu nadano formę halową. Przebudowa ta polegała w zasadzie na podniesieniu murów obwodowych istniejącej budowli i wzniesieniu nowych filarów. Ściany wzdłużne nadbudowano aż o 5 m, zamykając je pasem szerokiego fryzu i gzymsem.

Najbardziej spektakularnym odkryciem było ustalenie pierwotnej formy renesansowej kaplicy północnej z połowy XVI w., poświęconej Matce Bożej Różańcowej. Jej bryłę zamykał dach pogrążony, a ściany wieńczyła wysoka attyka w kształcie zbliżonym do krenelaża. Kaplica była skomunikowana z korpusem nawowym, ale posiadała także dwa niezależne wejścia zewnętrzne.

Słowa kluczowe: prezbiterium kościoła, korpus halowy, renesansowa kaplica, attyka, Szadek.

* Stanisław Cechosz, członek zespołu badawczego w firmie Cempla i Partnerzy – Konserwacja Zabytków, 31-025 Kraków, ul. M. Skłodowskiej-Curie 7/3.

** Łukasz Holcer, członek zespołu badawczego w firmie Cempla i Partnerzy – Konserwacja Zabytków, 31-025 Kraków, ul. M. Skłodowskiej-Curie 7/3.

WSTĘP

Kościół parafialny w Szadku, pw. Wniebowzięcia NMP i św. Jakuba Apostoła, jest najstarszym i najcenniejszym pomnikiem dawnej świetności miasta, a zarazem jednym z najwartościowszych średniowiecznych obiektów sakralnych regionu. Od kilku lat, z sezonowymi przerwami, trwają prace renowacyjne przy jego elewacjach, realizowane przez krakowską Firmę Konserwatorską Piotr Białko. Wszystkim ścianom prezbiterium i zakrystii oraz północnej elewacji korpusu przywrócono zapomnianą świetność i pierwotną świeżość. Przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, na zlecenie wykonawcy, opracowano dokumentację dotyczącą wstępnego rozeznania badawczego elewacji kościoła i dzwonnicy¹. Badania te, prowadzone pod kierunkiem architekta Marka Cempla, kontynuowano w ramach nadzorów architektonicznych podczas kolejnych etapów prac konserwatorskich. Polegały one na inwentaryzacji wątków ścian, wszystkich przekształceń oraz analizie zebranych informacji. Ich wyniki wraz z dokumentacją rysunkową i fotograficzną zamieszczono w kilku sprawozdaniach².

O architekturze kościoła nadal niewiele wiadomo, a nikłe zainteresowanie badaczy obiektem można tłumaczyć m.in. brakiem materiału źródłowego do dziejów budowy świątyni. Niemniej jednak źródłem najcenniejszym pozostaje zawsze sama budowla, jej plan, struktura, substancja murów i sklepień, detal i sposób jego opracowania.

Prezentowany artykuł stanowi próbę częściowego omówienia tematu w oparciu o badania fragmentu świątyni, z których wynika, że weryfikacja kilku opinii utrwalonych w dotychczasowej literaturze jest niezbędna.

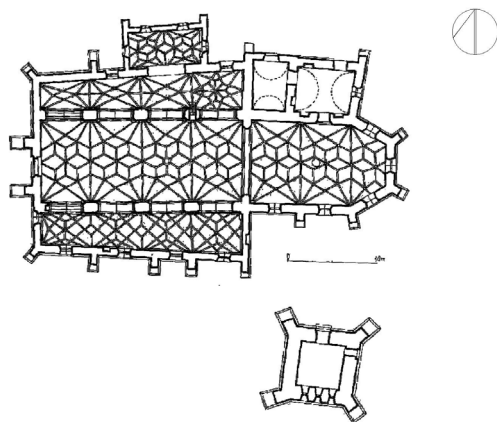
OPIS ARCHITEKTURY KOŚCIOŁA

Po północno-zachodniej stronie rynku nad szadkowskim pejzażem góruje świątynia parafialna. Jest to budowla ceglana, orientowana, złożona z dwuprzęsłowego i trójbocznie zamkniętego prezbiterium oraz trójnawowego, czteroprzę-

¹ M. Cempla, S. Cechosz, Ł. Holcer, *Kościół p.w. Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba w Szadku. Wstępne rozeznanie substancji zewnętrznych ścian kościoła i dzwonnicy*, maszynopis, Kraków 2009.

² M. Cempla, S. Cechosz, *Notatka z nadzoru badawczego w trakcie prac konserwatorskich przy elewacjach kościoła p.w. Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba w Szadku w dniu 20.09.2012 roku*, maszynopis, Kraków 2012; M. Cempla, S. Cechosz, D. Bodzioch, *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba Apostoła w Szadku. Fragmentaryczne badania architektoniczne*, maszynopis, Kraków 2013; M. Cempla, S. Cechosz, Ł. Holcer, *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba Apostoła w Szadku. Architektoniczne rozeznanie badawcze północnej elewacji korpusu kościoła i ścian kaplicy p.w. Matki Bożej Różańcowej*, maszynopis, Kraków 2014.

słowego korpusu halowego na planie bazylikowym. Do prezbiterium przylega od północy zakrystia wraz ze skarbcem, a do korpusu kościoła trzy aneksy: prostokątna kaplica północna oraz dwie kruchty – jedna na osi fasady, druga od południa, przy drugim przęśle od wschodu. Ostatni z przedsionków jest ustawiony przy północnej ścianie zakrystii (ryc. 1).

Ryc. 1. Szadek, kościół parafialny, rzut kościoła i dzwonnicy

Źródło: *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arszczyński, t. II, Warszawa 1995, s. 521, il. 398

Po południowej stronie prezbiterium znajduje się wolno stojąca, czworoboczna, ceglana dzwonnica o charakterze obronnym, opięta diagonalnymi przyporami, z jednokondygnacyjną, otynkowaną częścią górną, zwieńczoną dachem namiotowym. Teren kościoła otacza murowane ogrodzenie, z bramkami od północy, południa, wschodu i zachodu.

Przestrzeń wysokiego i obszernego prezbiterium jest otwarta prawie na całą szerokość w kierunku korpusu nawowego ostrołukowo zamkniętym otworem tęczowym i skomunikowana z zakrystią niewielkim portalem o podobnej formie. Wnętrze prezbiterium, przekryte sklepieniem gwiaździstym zawieszonym na wspornikach, oświetlają dwa ostrołukowe okna od południa i dwa w bocznych ścianach wschodniego zamknięcia.

Podział nawowy korpusu kościoła tworzy sześć czworobocznych filarów i cztery o połowę mniejsze filary przyścienne, połączone ostrołukowymi arkadami. Na tej konstrukcji i murach obwodowych opiera się baldachim sklepienia gwiaździsto-sieciowego, z żebrami wtopionymi w ściany. Nawy boczne, o połowę węższe od środkowej, mocno zawężają się ku zachodowi. Halowe wnętrza oświetlają wysokie, obustronnie rozglifione ostrołukowe oka – cztery w kolejnych przęsłach od południa i dwa od północy. Do świątyni prowadzą dwa wej-

ścia poprzedzone wspomnianymi kruchtami. Ostrołukowy portal zachodni i drugi o podobnej formie, z prezbiterium do zakrystii, są oprofilowane kształtkami ceramicznymi.

Podział przeszłowy obu członów kościoła ujawnia od zewnątrz komplet przypór. Fasadę opinają dwie przypory przekątniowe i dwie prostopadłe, zbliżone do siebie i symetrycznie rozstawione po obu stronach głównego wejścia. Pas wgłębnego fryzu z otynkowanym tłem na elewacjach wzdłużnych przecinają wysokie okna i przypory. Bryłę korpusu zamyka stromy dach dwuspadowy z wyżej założoną kalenicą niż nad prezbiterium.

Ryc. 2. Szadek, kościół parafialny, widok elewacji półn. – stan obecny
Źródło: Łukasz Holcer, 2015

Do nawy północnej, przy drugim i trzecim przęśle od wschodu, przylega kaplica pw. Matki Bożej Różańcowej (ryc. 2, 21). Jest to budowla wzniesiona na rzucie prostokąta leżącego, czyli ustawionego równolegle do osi świątyni, otwarta do nawy obszerną arkadą. Jej wnętrze, przykryte sklepieniem sieciowym, oświetlają dwa ostrołukowe okna od północy oraz pojedyncze, o podobnej formie, od wschodu i zachodu. Konstrukcję budowli wzmacniają dwie niskie przypory od północy wzniesione na przedłużeniu ścian bocznych. Wschodnia ściana kaplicy jest dostawiona do dawnej przypory, a zachodnia bezpośrednio do korpusu kościoła. Obie są zamknięte szczytami w formie wysokiego trójkąta prostokątnego.

W północnej części wschodniej elewacji kaplicy, na wysokości przyziemia, znajduje się płytka, otynkowana wnęka zamknięta łukiem półkolistym (ryc. 22). Druga mieści się w elewacji zachodniej, w pobliżu ściany korpusu kościoła. Jest usytuowana na wysokości parapetu okna i zamknięta łukiem odcinkowym

(ryc. 23). Bryłę kaplicy zamyka stromy dach jednospadowy, z górną krawędzią sięgającą prawie do okapu dachu nad korpusem (ryc. 28).

STAN BADAŃ

Wiedza o dziejach budowy świątyni i jej kolejnych przekształceniach prezentuje się w literaturze tematu niezwykle ubogo i najczęściej są to tylko krótkie wzmianki. Pełne omówienie tego dorobku naukowego, związanego także z wyposażeniem wnętrza, przekracza ramy niniejszego artykułu, którego głównym celem jest przedstawienie wyników badań architektonicznych. Niemniej jednak należałoby wspomnieć o ustaleniach mających fundamentalne znaczenie dla poznania historii samego obiektu.

Takie znaczenie przedstawiają dwie monografie dotyczące miasta i jego zabytków. Pierwsza z nich opublikowana w 1870 r. przez Alfonsa Parczewskiego, oparta na dogłębnej analizie źródeł archiwalnych, podaje kilka kluczowych faktów związanych z samym kościołem parafialnym, jak datę jego zniszczenia przez Krzyżaków, odbudowy i konsekracji (1335), czy informację o wykonaniu polichromii w 1451 r. przez Jana z Wrocławia³. Wydarzenia te, bezpośrednio związane z historią budowy świątyni, zostały uwzględnione i uzupełnione przez Tadeusza Marszał w 1995 r., w drugiej monografii miasta, ale obejmującej także obiekty zabytkowe Szadku⁴.

Zwięzły opis kościoła i jego wyposażenia sporządził w 1954 r. Jerzy Łoziński. Kaplicę północną nazwał budowlą gotycką, powstanie sklepień określił na XVI w., ustalił czas przebudowy szczytów i wzniesienie trzech krucht⁵. Opis katalogowy uzupełniła rok później Wanda Tomicka, wzbogacając go rozeznaniem architektonicznym i archeologicznym obiektu, wzniesionego na kamiennych fundamentach z tzw. okrągłaków, na których założono pierwszą ceglana warstwę wyrównawczą z pionowo ustawionych główek. Stwierdziła, że obecny układ halowy nie jest pierwotny. Poprzedzała go zapewne pseudobazylika, o czym świadczy wysokość dawnych naw bocznych zamknięta pasem fryzu, oraz odsadzki na elewacjach czy cezuury na wschodniej ścianie nawy południowej i bocznych ścianach przypór. Tomicka zwróciła także uwagę na przekształcone otwory okienne, postawiła szereg postulatów i pytań badawczych, pozostających przez ponad półwiecze bez odpowiedzi⁶.

³ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 61–64.

⁴ T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995, s. 54–58.

⁵ J. Łoziński, *Szadek*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. II, z. 10, red. J. Łoziński, Warszawa 1954, s. 26–28.

⁶ W. Tomicka, *Szadek (woj. łódzkie, pow. sieradzki). Kościół parafialny. Uzupełnienia do opisu inwentaryzacyjnego kościoła parafialnego w Szadku*, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, PP PKZ, Łódź–Warszawa 1955, s. 1–5.

Do formy korpusu kościoła w Szadku odnieśli się w 1956 r. Izabela Rejduch-Samkowa i Andrzej Olszewski. Analizując architekturę małopolskiego kościoła i klasztoru w Hebdowie pod Krakowem, zasugerowali zbliżone rozwiązania konstrukcyjne obu założeń bazylikowych, z nawą główną węższą od prezbiterium. Ich zdaniem na szerokość dawnej nawy głównej wskazuje rozstaw przypór przy fasadzie⁷.

W 1965 r. Adam Miłobędzki zawarł krótką notę w przypisie mówiącą o powstaniu korpusu kościoła szadkowskiego w pierwszej połowie XV w.⁸ W tym samym roku Zygmunt Świechowski, pisząc o formach późnogotyckich szczytach na Mazowszu i wskazując na ich zależność od typów wykształconych w budownictwie państwa krzyżackiego przed połową XIV w., wspomniał także o szczycie zachodnim w Szadku. Jest to lakoniczna i nieprecyzyjna wzmianka, lecz z kontekstu wynika, że chodzi o połowę lub drugą połowę XV w.⁹

Jerzy Łoziński i Adam Miłobędzki raz jeszcze powrócili do tematu w 1967 r., zamieszczając pod hasłem *Szadek* informacje o późnogotyckiej hali sprzed 1335 r., jej przebudowie w XV w., wzmiankę o Janie z Wrocławia oraz sklepieniach z 1551 r.¹⁰

Na farę w Szadku zwrócił także uwagę Paul Crossley w 1985 r. Powstanie czteroprzęsłowego korpusu halowego określił na trzecią ćwierć XIV w. Wskazał na pośrednictwa spoza Wielkopolski i być może wpływy króla Kazimierza Wielkiego, który fortyfikował Sieradz, Stawiszyn i Kalisz, a z tym ostatnim miastem monarcha był blisko związany¹¹.

Opracowanie, pozostające dotąd w maszynopisie, to materiały do kwerendy historycznej zebrane w 2009 r. przez Jana Szymczaka. Zawierają dane o darowiznach na rzecz świątyni, imiona proboszczów parafii w XV i XVI w. oraz informacje o remontach i pracach naprawczych przy kościele od drugiej połowy XV do XX w.¹²

⁷ I. Rejduch-Samkowa, A. Olszewski, *Kościół i klasztor ponorbertański w Hebdowie (wstępna dokumentacja naukowa architektury)*, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Kraków 1956, s. 8, 19; przyp. 19. O ile w Szadku taka możliwość jest prawdopodobna, o tyle w Hebdowie, o czym świadczą wyniki najnowszych badań architektonicznych, niemożliwa do przyjęcia.

⁸ A. Miłobędzki, *Późnogotyckie typy sakralne w architekturze ziem polskich*, [w:] *Późny gotyk. Studia nad sztuką przełomu średniowiecza i czasów nowych*, Warszawa 1965, s. 104.

⁹ Z. Świechowski, *Regiony w późnogotyckiej architekturze Polski*, [w:] *Późny gotyk. Studia...*, s. 130.

¹⁰ J. Łoziński, A. Miłobędzki, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1967, s. 200.

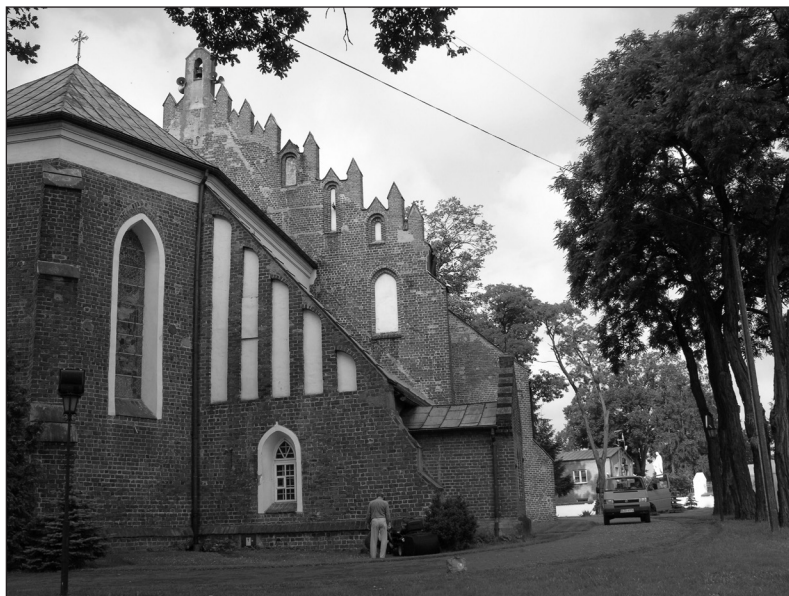
¹¹ P. Crossley, *Gothic architecture in the Regim of Kasimir the Great. Church architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985, s. 146, 415.

¹² J. Szymczak, *Materiały do kwerendy historycznej dla kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jakuba w Szadku*, maszynopis, Plichtów 2009.

WYNIKI BADAŃ ARCHITEKTONICZNYCH

Prezbiterium i zakrystia

Dwuprzęsłowe i trójbocznie zamknięte prezbiterium zachowało swoją dawną formę. Zewnętrzne lico murów na całej wysokości jest opracowane w wątku gotyckim, zwanym polskim, z cegły palcowanej o wymiarach: 90–103 x 128–136 x 277–282. Ten sam materiał występuje w przyporach (ryc. 3). Przekształcenia są niewielkie i w zasadzie dotyczą jedynie okien. Wszystkie, oprócz jednego w ścianie wschodniej, nadal funkcjonują. Naprawy i uzupełnienia pod oknami wskazują na podniesienie parapetów. Pierwotne otwory schodziły prawie o metr niżej i zostały u dołu zamurowane grubą cegłą maszynową: 85–97 x 122–127 x 261–266. Na rozglifionych ościeżach pod istniejącymi parapetami pozostały relikty wyprawy tynkarskiej z pobiałami. Tą samą cegłą zaślepiono okno w ścianie wschodniej, z pozostawieniem głębokiej, otynkowanej wnęki. Przekształceniu uległy także ostrołukowe zamknięcia otworów. Nad każdym z nich zachowały się jedynie grzbiety pierwotnych łuków o kształcie zbliżonym do obecnych (ryc. 4). Wszystkie łuki, być może z powodów konstrukcyjnych, przemurowano z użyciem cegły maszynowej o wymiarach: 65–68 x 135–138 x 276–282.

Ryc. 3. Szadek, kościół parafialny, prezbiterium i wsch. elewacja zakrystii. We wsch. ścianie korpusu kościoła zachowane krawędzie pierwotnego szczytu i ślady po dawnym dachu nad prezbiterium. Nad bryłą zakrystii bruzda po bardziej stromej połaci dachowej

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2009

Ryc. 4. Szadek, kościół parafialny, prezbiterium, ostrolukowe zamknięcie jednego z okien. Wysklepek wykonany z cegły maszynowej. Nad nim grzbiet pierwotnego łuku z cegły palcowanej

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2011

Do prezbiterium przylega od północy zakrystia i skarbiec. Są to dwa pomieszczenia przekryte sklepieniami kolebkowymi i zamknięte wspólnym dachem jednospadowym. Zewnętrzne lico wschodniej i północnej ściany zakrystii, opracowane w wątku gotyckim, tworzy duża cegła palcowana: 93–100 x 125–133 x 265–275. Jej wymiary wielkością odpowiadają materiałowi zastosowanemu w ścianach prezbiterium. Wschodnia ściana zakrystii, do jej partii szczytowej, jest związana z północnym murem prezbiterium, stąd wniosek, że oba człony powstały jednocześnie. Szczyt wschodni zakrystii, z szeregiem płytkich, otynkowanych wnek, zamkniętych połową ostrołuku, jest wzniesiony z cegły o podobnych wymiarach, ale jest dostawiony do prezbiterium. Być może powstał w następnym etapie budowy. Na ścianie prezbiterium nie stwierdzono żadnych śladów po innej formie dachu niż jednospadowy, a bruzda widoczna na wschodniej ścianie korpusu mówi o bardziej stromej połaci dawnego dachu nad zakrystią (ryc. 3).

Zapoznanie się z przestrzenią na poddaszu zakrystii i skarbcza zaowocowało odkryciem dwóch nieznanych otworów komunikacyjnych. Jeden z nich znajduje się w północnej ścianie prezbiterium w obrębie przęsła zachodniego, a drugi we wschodniej ścianie korpusu kościoła. Są to przejścia *in situ*, które powstały krótko po sobie, w kolejnych etapach budowy kościoła. Wejście do prezbiterium, o ościeżach prostopadle ustawionych do lica muru, zamyka wysklepek

o łuku odcinkowym. Wykonanie otworu tak wysoko umieszczonego można łączyć z funkcjonowaniem łoży kolatorskiej w obrębie wnętrza prezbiterium (ryc. 5). Drugie wejście, założone we wschodniej ścianie korpusu, także zamknięte łukiem odcinkowym, prowadziło z nawy północnej na poddasze skarbcza i zakrystii, umożliwiając dostęp z wnętrza kościoła do omówionego otworu w prezbiterium (ryc. 6). W nawie północnej, przed wejściem umieszczonym na wysokości ok. 4 m, musiały znajdować się schody lub inne rozwiązanie umożliwiające dogodną komunikację pionową. Jedną z możliwości byłaby konstrukcja lektorium, a jest wiadome, że budowano je także w kościołach parafialnych ośrodków miejskich o dużym znaczeniu gospodarczym i politycznym.

Ryc. 5. Szadek, kościół parafialny, płn. ściana prezbiterium. Zamurowane i wysoko umieszczone wejście do prezbiterium, widoczne na poddaszu zakrystii i skarbcza

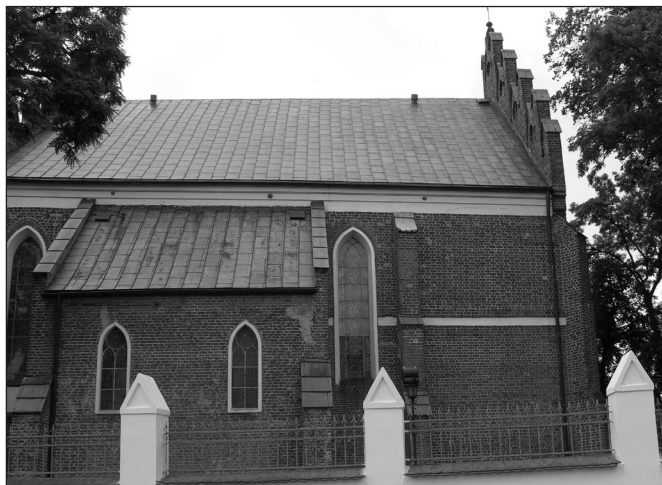
Źródło: fot. Stanisław Cechosz, 2012

Ryc. 6. Szadek, kościół parafialny, ściana wsch. korpusu. Zamurowany otwór komunikacyjny do nawy pñ. widoczny na poddaszu, powyżej sklepienia nad skarbcem. Otwór *in situ*, wykonany w trakcie budowy pierwszego korpusu
Źródło: fot. Stanisław Cechosz, 2012

Północna elewacja korpusu kościoła

Sporo nowych informacji dostarczyły wnikliwe oględziny północnej elewacji korpusu kościoła (ryc. 7). W 2013 r. zapoznano się jedynie z krótkim odcinkiem tej ściany w obrębie przęsła wschodniego, a rok później z pozostałymi, aż do zachodniej przypory przekątniowej. Dolna część ściany i przypór wraz z partią cokołu, do wysokości ok. 1 m, a na niektórych odcinkach znacznie wyżej, jest w znacznym stopniu przemurowana. Są to naprawy z końca XIX i początku XX w. wykonane przy użyciu cegieł o różnych wymiarach, w tym materiału rozbiórkowego i cegły maszynowej. Powyżej linii cokołu, szczególnie w obrębie przęsła zachodniego, lico ściany północnej zachowało się na całej wysokości w stosunkowo dobrym stanie. Jest opracowane w wątku gotyckim i wykonane z grubej cegły palcowanej o wymiarach: 85–100 x 125–135 x 272–290.

Ryc. 7. Szadek, kościół parafialny. Elewacja płn. korpusu z kaplicą
pw. Matki Bożej Różańcowej
Źródło: fot. Łukasz Holcer 2009

Przetrwały także znaczne fragmenty oryginalnego spoinowania. Są to spoiny wybrzuszone, z podcięciem od dołu i z rysą na fugach pionowych.

W licu muru pozostały wszystkie otwory maczulcowe, zarówno w dolnej części zachodniego przęsła, sięgającej do pasa fryzu, jak też w górnej. Są to szeregi otworów po osadzeniu elementów dawnych rusztowań, usytuowane w poziomych rzędach, które pozwalają na schematyczne odtworzenie tych średniowiecznych konstrukcji (ryc. 8).

Ryc. 8. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, czwarte przęsło od wsch.,
część dolna. W gotyckim wątku ściany regularnie rozstawione otwory maczulcowe
Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Elewację na wysokości 5,85 m powyżej linii cokołu spina pas fryzu z wgłębnym i otynkowanym tłem, przerwany przyporami i przecięty oknami (ryc. 7, 9). Jest to element wykonany w trakcie budowy muru, który ma swoją kontynuację w drugim i trzecim przęśle od wschodu za dostawioną kaplicą i jedynie na tym odcinku przetrwały relikty dawnego tynku nałożonego cienką warstwą w jego tle. Wszystkie przypory, do wysokości dolnej krawędzi fryzu, są związane z murem kościoła, ale dostawione do tła fryzu, co oznacza, że zostały podniesione. Linia ich nadbudowanej partii, w postaci ukośnie schodzących krawędzi, jest wyraźnie czytelna na bocznych ścianach kilku przypór (ryc. 10). Były to jednouskokowe podpory ze stromymi nakrywami ceglanymi, które usunięto w trakcie nadbudowy. Pozostałości takiej nakrywy odkryto na drugiej przyporze od wschodu, później wcielonej w płaszczyznę wschodniej elewacji kaplicy (ryc. 11).

Ryc. 9. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, okno w pierwszym przęśle od wsch. Wokół otynkowanej wnęki pod parapetem cegła maszynowa. Nad ostrołukowym zamknięciem grzbiet pierwotnego łuku. W połowie wysokości ściany pas wgłębnego fryzu. Stan przed konserwacją

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2009

Ryc. 10. Szadek, kościół parafialny, przypora korpusu widoczna we wsch. elewacji kaplicy Matki Bożej Różańcowej. W ścianie przypory ukośnie schodząca linia – zamknięcie pierwotnej wysokości; wyżej nadbudowana część przypory

Źródło: fot. Dominik Bodzioch, 2013

Ryc. 11. Szadek, kościół parafialny, fragment przypory korpusu widocznej we wsch. elewacji kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Nad dolnym uskokiem przypory zachowana jedna cegła pierwotnej nakrywy

Źródło: fot. Dominik Bodzioch, 2013

Ryc. 12. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, czwarte przeszło od wsch. Lico ściany na całej wysokości opracowane w wątku gotyckim. Powyżej trzech warstw nad otynkowanym tłem wgłębnego fryzu czytelna linia nadbudowy – inna cegła i zaprawa

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Wyodrębniono również linię nadbudowanej partii północnej ściany korpusu, która przebiega nad trzecią warstwą cegieł powyżej górnej krawędzi fryzu. Na tej wysokości zmianie ulega barwa i struktura zaprawy oraz wymiary cegieł (ryc. 12). Jest to nadal duża cegła palcowana, o podobnej grubości i długości, kładzona w wątku gotyckim, ale węższa niż w dolnej partii muru: 85–100 x 115–125 x 280–290.

Wszystkie przypory dostawione tylko na krótkim fragmencie do tła fryzu zostały już na całej wysokości powiązane z górną, nadbudowaną częścią muru korpusu i w efekcie końcowym większość z nich otrzymała formę podpór o dwóch uskokach.

Fakt nadbudowy murów obwodowych i przypór korpusu kościoła nie jest nowym odkryciem. Na te czytelne ślady i przekazy zwróciła uwagę Wanda Tomicka w 1955 r., sugerując istnienie pierwotnie trójnawowego korpusu bazylikowego lub pseudo-bazylikowego¹³. Realizacja prac konserwatorskich, wymagająca ustawienia rusztowań na całej wysokości elewacji, pozwoliła na bezpośrednie zapoznanie się z budulcem, wykonanie dokładnych pomiarów i umożliwiła wyodrębnienie zupełnie dotąd nieznanych elementów budowli. Odkryto pozostałości dawnych okien umieszczonych w pierwotnym korpusie oraz dwa następne w nadbudowanej partii muru, oświetlających halowe wnętrze kościoła.

Z okien dolnych, sięgających prawie do wysokości fryzu, przetrwały krótkie odcinki glifów, w jednym fragment parapetu, w drugim oparcie łuku konstrukcyjnego. Przy założeniu, że były podobnej wielkości i miały zbliżoną formę, można w dużym przybliżeniu je zrekonstruować. Jedno z nich znajdowało się w przeszle wschodnim, a następne w trzecim od wschodu. Ich lokalizacja nie odpowiada istnie-

¹³ W. Tomicka, *Szadek...*, s. 1–5.

jącym dziś otworom okiennym. Nie były umieszczone na osi przęseł, a tym samym pośrodku wzniesionych wówczas przypór. W oparciu o zachowane relikty można stwierdzić, że były to otwory o rozglifionych i otynkowanych ościeżach, zamknięte łukiem ostrym (ryc. 13). Głif okna w trzecim przęśle do wschodu odsłonięto w odległości 24 cm od zachodniej ściany kaplicy, a linię jego parapetu zidentyfikowano na wysokości 1,8 m powyżej górnej krawędzi cokołu (ryc. 14). Istotnym dla niżej zamieszczonych rozważań analitycznych jest stwierdzenie mówiące aż o trzech warstwach tynku zachowanych w ościeżu tego otworu (ryc. 15). Pierwsza cienka powłoka wyprawy tynkarskiej była położona tylko na głifie, ale dwie następne przechodziły z ościeża okna na lico elewacji i dalej na zachodnią ścianę kaplicy. Bliższe zapoznanie się z wycinkiem elewacji, widocznym na poddaszu kaplicy powyżej wejścia do nawy, pozwala na stwierdzenie, że w drugim przęśle od wschodu okna nie wykonano – może z powodu funkcjonującego w tym miejscu wejścia.

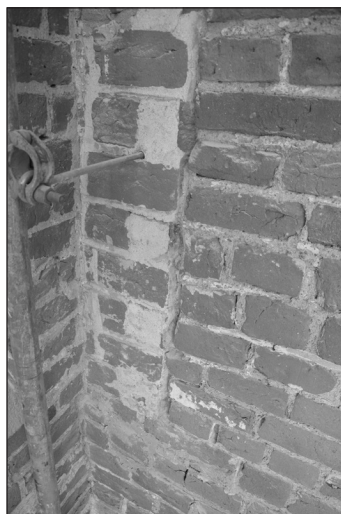
Ryc. 13. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, przęsło wsch. Rozglifione i otynkowane ościeże pierwotnego okna odsłonięte w tle wnęki pod parapetem obecnego otworu

Źródło: fot. Dominik Bodzioch, 2013

Dostawienie kaplicy do drugiego i fragmentu trzeciego przęsła nawy północnej uniemożliwia już rozpoznanie dolnej partii lica elewacji korpusu kościoła na tym odcinku, lecz sporo nowych informacji dostarcza górna część tej ściany, od kilku stuleci przesłonięta dachem kaplicy. W drugim przęśle od wschodu, tuż powyżej sklepienia kaplicy, zachował się pas wgłębnego fryzu, biegnącego na tej samej wysokości jak na przęsłach pozostałych oraz pozostałości dwóch przypór. Jedną, usytuowaną między pierwszym i drugim przęsłem od wschodu, szczegółowo rozpoznano i zinwentaryzowano w 2013 r., w trakcie badań wschodniej ściany kaplicy, dostawionej do jej czoła (ryc. 10). Jednakże powyżej sklepienia kaplicy zachowała się także następna przypora, ustawiona między drugim i trzecim przęsłem od wschodu. Obie zostały częściowo rozebrane i skute, prezentując dziś od

Ryc. 14. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, fragment trzeciego przęsła od wsch. z wtórnym oknem. Pod parapetem, przy narożniku ze ścianą kaplicy, glif i parapet pierwotnego otworu. Wyżej relikty następnego okna. Stan przed konserwacją
Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2009

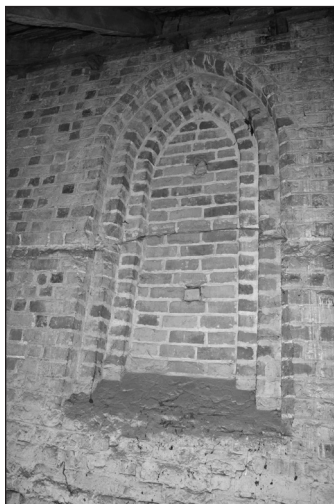
Ryc. 15. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, trzecie przęsło od wsch. Rozglifione, otynkowane ościeże i fragment parapetu okna odkrytego w pobliżu zachodniej elewacji kaplicy. Otwór *in situ* z okresu budowy pierwszego korpusu
Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

strony czołowej nieregularne strzępie (ryc. 16). Między przyporami przetrwały dwa zamurowane otwory okienne – jedno w pełni zachowane, w drugim przeszło od wschodu, a następne w przeszle trzecim, w znacznym stopniu przekształcone (ryc. 17, 18). Są to otwory *in situ*, umieszczone na osi przypór, zamknięte łukiem lekko wyostrozonym w kluczu, o uskokowo uformowanych ościeżach ceglanych, ze spadzistymi parapetami schodzącymi do 65 cm powyżej górnej krawędzi fryzu. Lico po bokach okien, z obfitym użyciem zendrówki, tworzy regularny, spoinowany wątek gotycki z grubej cegły palcowanej. Ta sama cegła występuje także w przyporach. Spoina zachowała się w bardzo dobrym stanie i jest opracowana podobnym sposobem jak w dolnej partii muru – trójkątnie wybrzuszona z rysą na fugach pionowych (ryc. 19). Lico elewacji kościoła przecina w połowie wysokości zamurowanych okien pozioma bruzda, związana z oparciem połaci pierwotnego zadaszenia kaplicy (ryc. 17).

Ryc. 16. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu. Częściowo zachowana przypora, wzniesiona między drugim i trzecim przeszłem od wsch., widoczna na poddaszu kaplicy. W jej ścianie czołowej strzępie po głębokim i nieregularnym skutiu

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Ryc. 17. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, drugie przęsło od wsch. Zamurowane okno ostrołukowe o uskokowych ościeżach i ze spadzistym parapetem widoczne na poddaszu kaplicy. W licu elewacji i w zamurówce otworu wykuta bruzda po połaci pierwotnego dachu nad kaplicą

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Ryc. 18. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, trzecie przęsło od wsch. – sytuacja widoczna na poddaszu kaplicy. Zach. ściana kaplicy dostawiona do zamurowanego okna w korpusie. W obu ścianach bruzdy po połaci dawnego dachu pogrążonego. W zach. ścianie kaplicy, nad nieznacznie wysuniętą półką, zarysy krenelażowej attyki z otworami szczelinowymi

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Ryc. 19. Szadek, kościół parafialny, płn. elewacja korpusu, trzecie przeszło od wsch. Górna część ściany widoczna na poddaszu kaplicy, powyżej wgłębnego fryzu. Lico ściany opracowane w wążku gotyckim. Spoina trójkątnie wybrzuszona, z nacięciem na fugach pionowych

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Z górnego okna oświetlającego halowe wnętrze kościoła, umieszczonego w trzecim przeszle od wschodu zachowało się lewe ościeże z fragmentem łuku i parapetu oraz cztery cegły wyodrębnione po zewnętrznej stronie kaplicy, stanowiące klucz jego ostrołukowego zamknięcia (ryc. 14, 18, 20).

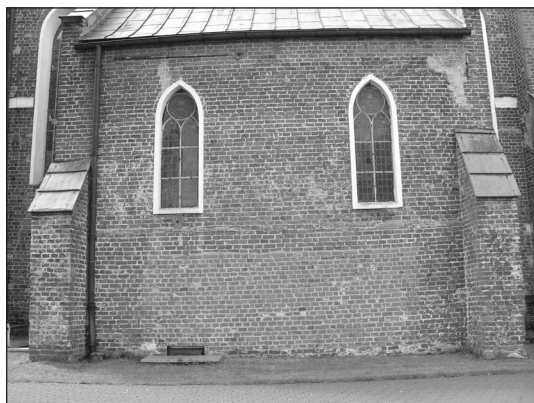
Ryc. 20. Szadek, płn. elewacja korpusu, trzecie przeszło od wsch. Ostrołukowe zamknięcie istniejącego okna wykonane z cegły maszynowej. Po lewej, tuż przy zach. elewacji kaplicy, cztery cegły ostrołukowego zamknięcia okna kościoła halowego. Ta sama substancja w górnej części muru

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Glify istniejących okien w północnej ścianie korpusu są otynkowane, co umożliwia zapoznanie się ze sposobem ich opracowania i wymiarami cegieł. We wschodnim glifie okna mieszczącego się w trzecim przęśle stwierdzono występowanie cegły wytwarzanej mechanicznie o niewielkiej rozpiętości wymiarów: 62–70 x 125–130 x 272–285. Ten materiał tworzy lico ściany na krótkim odcinku między oknem i zachodnią ścianą kaplicy, od wysokości parapetu, łącznie z ostrołukowym zamknięciem otworu (ryc. 20).

Kaplica pw. Matki Bożej Różańcowej

Zewnętrzne lico wszystkich ścian kaplicy jest opracowane w układzie gotyckim z cegły palcowanej o wymiarach: 70–80 x 150–165 x 235–248 mm. Z identycznej cegły są wzniesione przypory na przedłużeniu murów bocznych (ryc. 21). Dolna partia elewacji północnej, na długości 5,5 m i do wysokości 2 m, jest przemurowana w nieregularnym układzie, z użyciem przemieszanej cegły palcowanej o podobnych wymiarach jak w pozostałej części ściany, lecz obok niej występuje cegła o zbliżonej grubości, ale węższa i dłuższa: 130–140 x 275–290. W szczytowej partii elewacji wschodniej, na wysokości 7,30 m oraz w zachodniej powyżej 8,10 m nad terenem, pojawia się cegła o innych wymiarach, ale nadal kładzona w układzie gotyckim. Jej grubość nie ulega zmianie, lecz różnią się dwie pozostałe wartości: 73–80 x 108–116 x 268–280. Pomimo zastosowania innej cegły jest to raczej ten sam etap prac budowlanych, o czym świadczy barwa i struktura zaprawy czy utrzymanie wątku (ryc. 22). Dopiero na wysokości ok. 9,60 m można mówić o nadbudowie, bowiem cegły w tej partii szczytów są kładzione na zaprawie zupełnie innej i w układzie nieregularnym.

Ryc. 21. Szadek, kościół parafialny. Dwuosiowa elewacja pñ. kaplicy Matki Bożej Różańcowej z niskimi przyporami przy narożnikach. Lico ściany opracowane w wątku gotyckim. Pierwotne, półkoliste zamknięcia okien przekształcone na ostrołukowe. Stan przed konserwacją

Źródło: fot. Stanisław Cechosz, 2009

Ryc. 22. Szadek, kościół parafialny, wsch. elewacja kaplicy Matki Bożej Różańcowej z ostrołukowym oknem i zamurowanym wejściem. Stan przed konserwacją
Źródło: fot. Stanisław Cechosz, 2009

W trakcie budowy kaplicy wykonano wszystkie okna i dwa zewnętrzne wejścia widoczne do chwili obecnej w formie wnęk. Cztery wysokie okna, otynkowane w ościeżach i z wąskimi opaskami przy krawędzi z licem ściany, są tej samej wielkości. Przy opaskach ostrołukowego zamknięcia każdego z nich odsłonięto grzbiety oryginalnych łuków konstrukcyjnych, których forma jednoznacznie wskazuje na półkoliste zamknięcie pierwotnych okien (ryc. 21, 23).

Ryc. 23. Szadek, kościół parafialny, zach. elewacja kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Nad zamurowanym i wysoko usytuowanym wejściem ukośna bruzda – ślad po dawnym zadaszeniu. Przy ostrołukowym oknie fragment grzbietu pierwotnego łuku o przebiegu półkolistym

Źródło: fot. Łukasz Holcer, 2014

Wschodnie wejście do kaplicy, zamknięte łukiem półkolistym oraz zachodnie przesklepione łukiem odcinkowym, pomimo ich zaślepienia zachowały dawną formę i wielkość. Najbardziej interesujący jest zachodni otwór komunikacyjny, założony w pobliżu nawy kościoła, z progiem umieszczonym na wysokości ok. 3 m powyżej terenu (ryc. 23). Po jego północnej stronie natrafiono na pionowy pas strzępia po wyburzonej ścianie, a po stronie przeciwległej, a więc w licu elewacji korpusu, odkryto fragment po wyciętym i ukośnie schodzącym sklepieniu, rozpiętym nad korytarzykiem komunikacyjnym przed otworem. Wysoko umieszczone wejście zachodnie poprzedzała przesklepiona konstrukcja tunelowa z wewnętrznymi schodami, przekryta dachem jednospadowym. Po połąci tego dachu zachował się nad obecną wnęką ślad w postaci ukośnie schodzącej bruzdy oraz pozioma wydra na ścianie korpusu (ryc. 23). Ukośną bruzdę, częściowo przecinającą światło okna kaplicy, wyodrębniono także poniżej linii parapetu otworu, lecz jej wykucie należałoby łączyć z budową następnego aneksu. Wejście na schody przewidziano w przedostatniej przyporze, w której wykuto otwór o nieregularnym zamknięciu zbliżonym do owalu (ryc. 24).

Ryc. 24. Szadek, kościół parafialny, zach. elewacja kaplicy Matki Bożej Różańcowej i przedostatnia przypora korpusu kościoła. W jej ścianie zach. zarys zamurowanego wejścia na piętro kaplicy. Stan przed konserwacją

Źródło: fot. Stanisław Cechosz, 2009

W szczytowej partii zachodniej elewacji kaplicy znajduje się małe wejście na poddasze. Jest to wąski otwór zamknięty łukiem półkolistym, wykonany w trakcie budowy, o czym mówi sposób opracowania ościeży i osadzenia łuku. Oględziny ścian od strony wewnętrznej, czyli widocznych na poddaszu kaplicy, pozwoliły na ustalenie formy pierwotnego dachu budowli. Był to dach pogrążony, a wąski otwór w ścianie zachodniej służył do odprowadzenia wód opadowych. O takim kształcie zadaszenia świadczą ukośnie schodzące bruzdy w ścianie wschodniej i zachodniej kaplicy oraz pozioma na elewacji korpusu (ryc. 16, 17, 18).

Pogrążony dach zasłaniała wysoka attyka zwieńczona grzebieniem przypominającym blanki. O tego rodzaju formie świadczą zachowane do dzisiaj pozostałości widoczne w bocznych ścianach kaplicy na poddaszu oraz od strony zewnętrznej (ryc. 18, 25). W tzw. zębach znajdują się wąskie, zamurowane otwory szczelinowe, a w przestrzeniach między „zębami” niżej umieszczone ceglane daszki, ze spadkiem na zewnątrz. Grzebień attyki nie zachował się w pełnej postaci, a zobrażona na ryc. 33 wizja z motywem tzw. jaskółczego ogona jest jednym z możliwych wariantów.

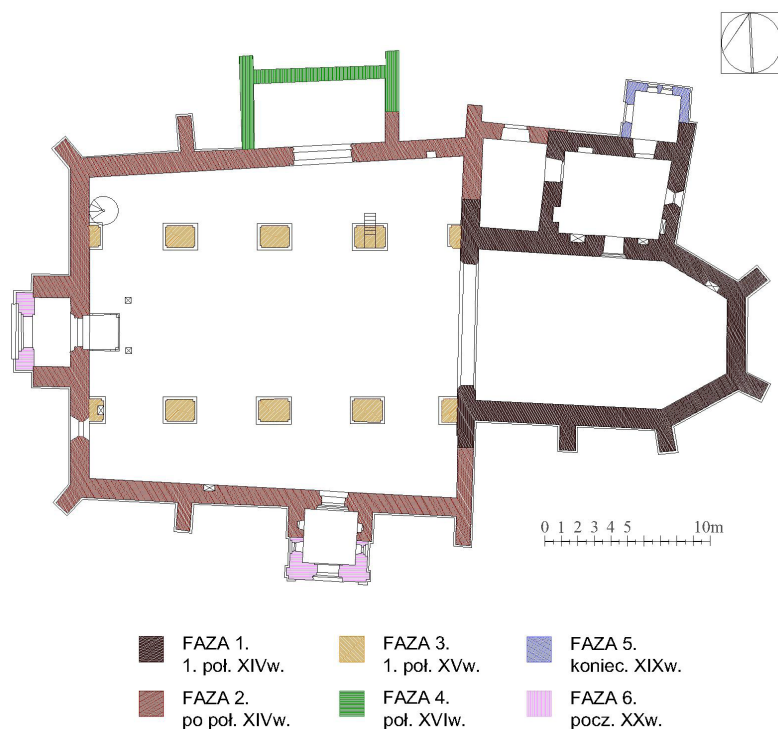
Ryc. 25. Szadek, kościół parafialny, górna partia wsch. elewacji kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Zarysy dawnej attyki w formie krenelaża z otworami szczelinowymi. Wyżej późniejsza nadbudowa z wykorzystaniem materiału rozbiórkowego

Źródło: fot. Dominik Bodzioch, 2013

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Prezbiterium

Najpierw zbudowano prezbiterium i zakrystię, pozostawiając prace przy korpusie kościoła na etap późniejszy. Na przedłużeniu ściany z otworem tęczowym pozostawiono krótkie odcinki muru w formie przypór zakończonych zazębiającymi się strzępami, umożliwiającymi związanie przyszłej ściany. Jest to widoczne na wschodniej elewacji korpusu, po stronie południowej, a jeszcze bardziej od północy, na poddaszu skarbcza. Konsekracja świątyni w 1335 r., czyli zaledwie po 4 latach od spalenia starszego kościoła, zapewne drewnianego, odnosi się raczej do ukończonego wówczas prezbiterium (ryc. 26).

Ryc. 26. Szadek, rzut kościoła parafialnego – rozwarstwienie chronologiczne
Źródło: oprac. Stanisław Cechosz, Łukasz Holcer, 2015

W świetle aktualnych odkryć nie sposób przychylić się do wzmianki o powstaniu skarbcza dopiero w pierwszej połowie XVI w., wzniesionego wraz z budową

kaplicy północnej¹⁴. Cegła w północnej w ścianie skarbcza ma zbliżone wymiary do cegieł w zakrystii i w północnej nawie kościoła. Skarbiec zbudowano krótko po zakrystii, najpóźniej wraz z pierwszym korpusem kościoła. Z racji przewidywanej komunikacji prowadzącej z nawy do loggii w prezbiterium, powyżej sklepień rozpiętych nad zakrystią i skarbcem, przy północnej ścianie prezbiterium nigdy nie ustawiono żadnej przypory ani nie wykonano żadnego okna. Forma i wielkość obecnych okien prezbiterialnych jest rezultatem późnych przekształceń. W drugiej połowie XIX w., zapewne w latach 80., przemurowano ostrołukowe zamknięcia otworów, a z początkiem XX w. podniesiono ich parapety i zamurowano okno wschodnie (ryc. 4).

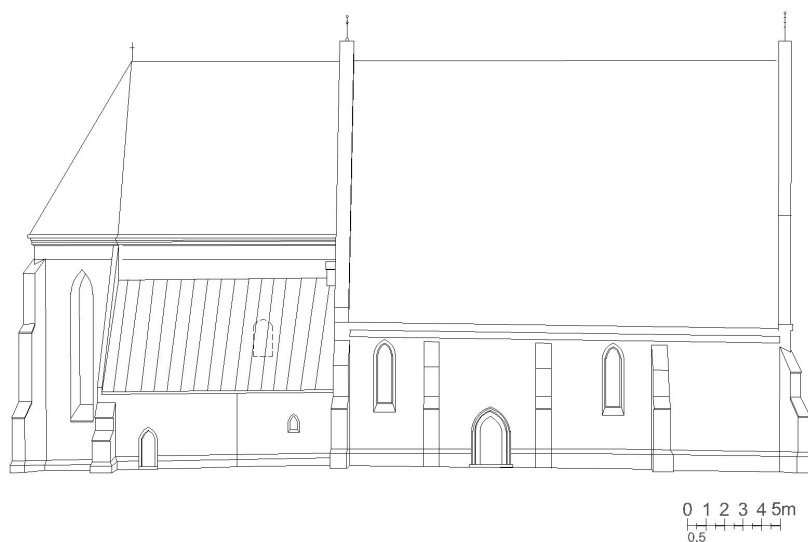
Korpus kościoła

Sądząc po wysokości ścian wzdłużnych był to najprawdopodobniej korpus pseudobazylikowy, z wyższą nawą środkową oświetloną poprzez nawy boczne. Północną elewację budowli, opartą na niskim cokole, opinały jednouskokowe przypory z ceglanyimi nakrywami. Pierwszą z nich wzniesiono na przedłużeniu ściany tęczowej. Trzy następne, ustawione prostopadle, podkreślały zapewne ówczesny podział przeszłowy. Przy narożniku z fasadą założono przyporę przekątniową. Odległości między nimi, mierząc od wschodu, są dość zróżnicowane i przedstawiają się następująco: 410, 515, 545 i 620 cm. O pierwotnej wysokości przypór mówią ukośnie schodzące krawędzie ich dawnego zamknięcia (ryc. 10). Elewację północną, a także południową i część wschodniej spinał powyżej przypór pas wgłębnego fryzu z otynkowanym tłem (ryc. 12). Korona ściany północnej sięgała do wysokości 30 cm powyżej górnej krawędzi fryzu, a więc do ok. 7,80 m metra powyżej obecnego terenu.

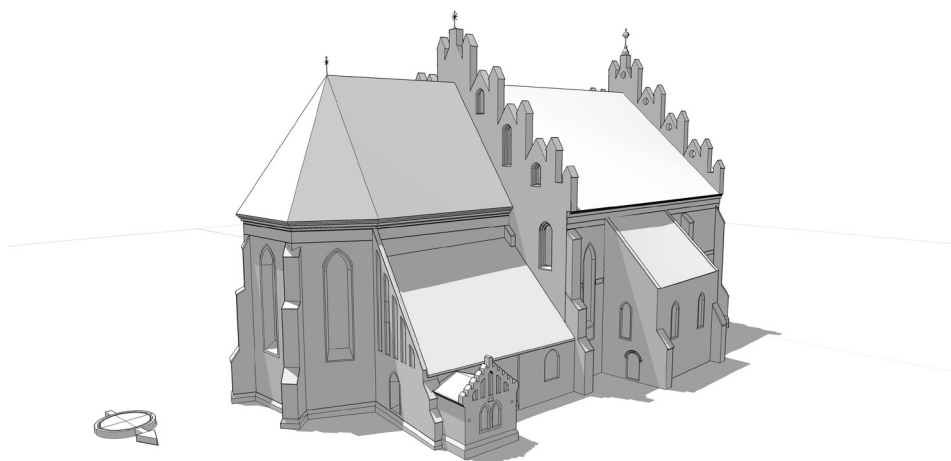
Między przyporami, oprócz przeszły zachodniego, znajdowały się ostrołukowe okna o rozglifionych i otynkowanych ościeżach. W drugim przeszle od wschodu mogło istnieć wejście i dlatego nie przewidziano tu miejsca na ewentualny otwór okienny (ryc. 27). Usytuowanie okien z tego okresu nie odpowiada osiom obecnych okien. Nieregularny rozstaw przypór i okien, powodujący zacieranie się rytmiki przeszły – podobne przykłady w architekturze zakonów żebraczych – może wskazywać na wnętrze przekryte stropem lub otwartą więźbą¹⁵. Kwestia dotycząca przestrzeni pozostaje otwarta i nie jest wykluczone, że mógł to być korpus bazylikowy. Ukończenie prac przy jego budowie przypadało na pierwszą połowę XIV w. Różnice między stanem obecnym a formą pierwszego korpusu najlepiej obrazują ryc. 28 i 29.

¹⁴ *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, t. II: *Katalog zabytków*, red. A. Włodarek, Warszawa 1995, s. 220.

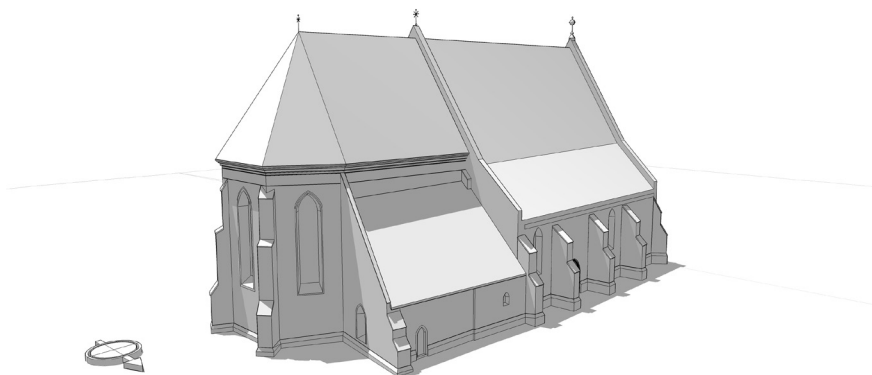
¹⁵ T. Węclawowicz, *Małopolska i Ziemie Ruskie Korony*, [w:] *Architektura gotycka...*, s. 65.

Ryc. 27. Szadek, kościół parafialny, rekonstrukcja elewacji pñ. w fazie drugiej, po wzniesieniu prezbiterium i pseudobazylikowego korpusu (pierwsza połowa XIV w.). Linia przerywaną na widoku dachu zakrystii zaznaczona lokalizacja górnego wejścia do prezbiterium
 Źródło: oprac. Stanisław Cechosz, Łukasz Holcer, 2015

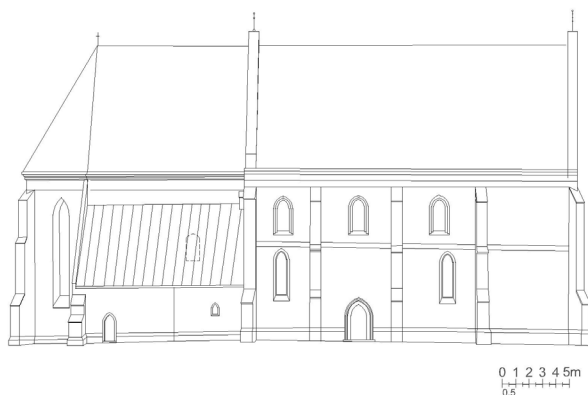

Ryc. 28. Szadek, kościół parafialny. Obecna bryła świątyni w ujęciu aksonometrycznym, widziana od strony pñ.-wsch.
 Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

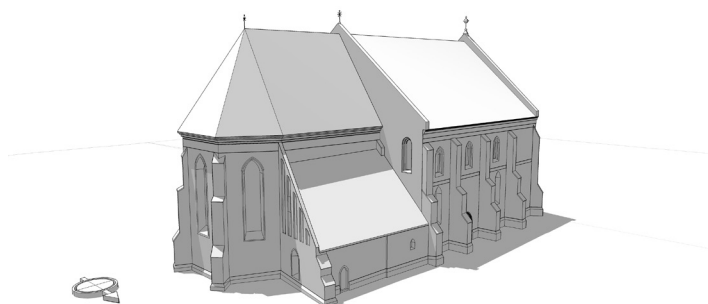

Ryc. 29. Szadek, kościół parafialny. Rekonstrukcja bryły świątyni w drugiej fazie budowy, po wzniesieniu prezbiterium, zakrystii, skarbcza i korpusu pseudobazylikowego – pierwsza połowa XIV w. Ujęcie aksonometryczne od strony płn.-wsch.
Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Powstanie korpusu halowego polegało na podniesieniu murów obwodowych istniejącej budowli. Zapewne rozebrano ówczesne podziały międzynawowe, zastępując je nowymi filarami (ryc. 26). Ściany wzdłużne nadbudowano o 5 m, zamykając je szerokim pasem otynkowanego fryzu, nieznacznie cofniętego względem lica oraz gzymsem wieńczącym (ryc. 30). Jednocześnie do wymaganej wysokości podniesiono szczytowe partie ścian i wszystkie przypory (ryc. 31).

Ryc. 30. Szadek, kościół parafialny. Rekonstrukcja płn. elewacji świątyni w fazie trzeciej, po przebudowie korpusu pseudobazylikowego na założenie halowe (pierwsza połowa XV w.).
Źródło: oprac. Stanisław Cechosz, Łukasz Holcer, 2015

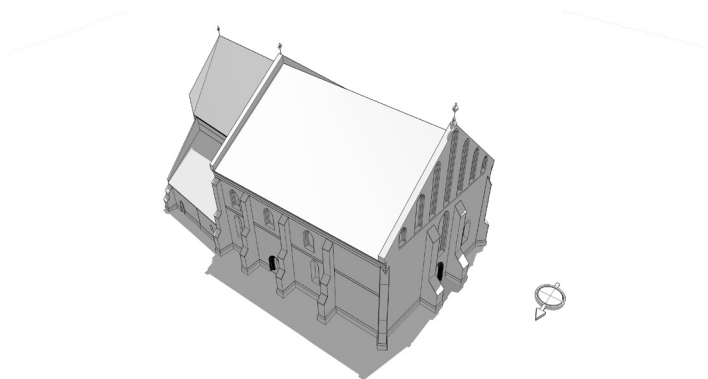

Ryc. 31 Szadek, kościół parafialny. Rekonstrukcja bryły świątyni w fazie trzeciej, po przebudowie korpusu pseudobazylikowego na założenie halowe (pierwsza połowa XV w.).

Ujęcie aksonometryczne od strony płn.-wsch.

Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że w północnej ścianie nowego korpusu pozostawiono dwa stare otwory okienne u dołu, a w nadbudowanej partii muru wykonano trzy następne, umieszczając je dokładnie na osi między przyporami. Były to okna ostrołukowe z uskokowymi ościeżami i spadzistymi paprapetami. Jedno z nich, w pełni zachowane, zasłania wysoki dach kaplicy (ryc. 17). Taką samą wielkość i formę miało okno w trzecim przęśle (ryc. 18). Można przypuszczać, że podobne oświetlało pierwsze przęsło od wschodu. W obrębie czwartego przęsła od wschodu żadnego okna na całej jego wysokości nigdy nie wykonano (ryc. 32).

Ryc. 32. Szadek, kościół parafialny. Rekonstrukcja bryły świątyni w fazie trzeciej, po przebudowie korpusu pseudobazylikowego na założenie halowe (pierwsza połowa XV w.).

Ujęcie z lotu ptaka od strony płn.-zach.

Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Czas powstania korpusu o halowej przestrzeni wnętrza można łączyć z odnotowaną w źródłach przebudową kościoła przypadającą na XV w. Historyczny zapis z 1451 r. mówi o wykonaniu polichromii przez Jana Niemca z Wrocławia i być może z tą datą należałoby wiązać ukończenie zasadniczych prac przy halowym korpusie świątyni, łącznie z budową nowych filarów, które artysta pokrył dekoracją malarską¹⁶. Wnętrza średniowiecznych świątyń tynkowano bezpośrednio po ich wzniesieniu i najczęściej ozdabiano dekoracją malarską. Na obecnym etapie wiedzy ustalenie czasu budowy hali byłoby dosyć ryzykowne i przedwczesne. Nie dysponujemy wynikami badań pozostałych elewacji i nie znamy cegły użytej w filarach międzynawowych. Paul Crossley potraktował korpus wyłącznie jako budowlę halową, jedną z najwcześniejszych hal w regionie, wzniesioną w trzeciej ćwierci XIV w., jego zdaniem inspirowaną przykładami spoza Wielkopolski, ze wskazaniem na szeroko zakrojoną działalność budowlaną Kazimierza Wielkiego¹⁷. Autor najwidoczniej nie zapoznał się z opracowaniem Wandy Tomickiej i z samym obiektem, na którego zewnętrznych ścianach i przyporach nadbudowana w zupełnie odrębnej fazie partia murów obwodowych pozostaje nad wyraz czytelna. Niemniej jednak nie można wykluczyć tak wczesnego datowania powstania hali. Wymiary cegieł są zbliżone, a sposób opracowania spoiny prawie identyczny na całej wysokości północnej elewacji. Podjęte po raz pierwszy przez Crossleya ustalenie związków genetycznych budzi wątpliwości i wymaga pogłębionego studium, szerszego rozpoznania substancji oraz przestrzeni obu założeń.

Podczas budowy kaplicy wyburzono jedną z przypór i zamurowano dwa okna w górnej partii elewacji (ryc. 16). Jedno z nich zostało zasłonięte do połowy wysokości połącją dachu pogrążonego, a do drugiego dostawiono zachodnią ścianę kaplicy (ryc. 17, 18). Czas przekształcenia umieszczonych nad sobą okien we wschodnim prześle nawy, w jeden duży otwór, pozostaje nieznany (ryc. 9). O późnym powstaniu obecnego okna w trzecim prześle od wschodu informuje materiał zastosowany w jego wschodnim ościeżu i łuku konstrukcyjnym – cegła maszynowa pochodząca z drugiej połowy lub końca XIX w. (ryc. 14, 20).

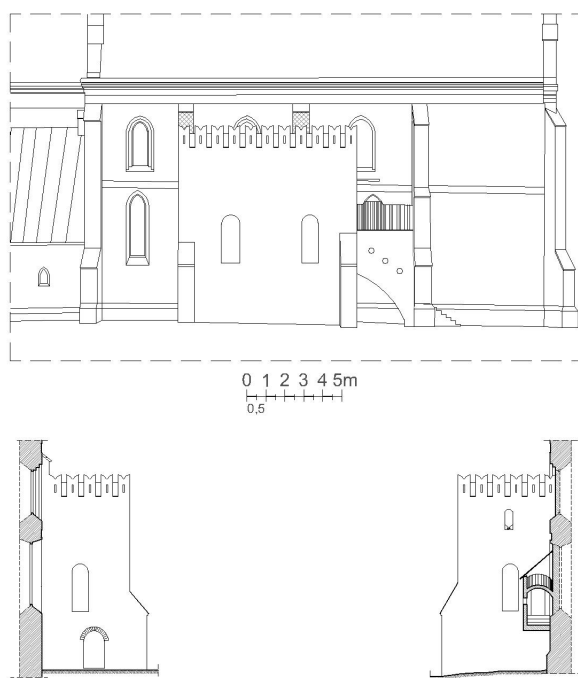
Kaplica północna

Ściany kaplicy, wraz z jej sklepieniem, wzniesiono w jednej fazie budowy, na co poniekąd wskazuje brak gniazd po osadzeniu ewentualnych belek stropowych w murach wzdłużnych, z którymi zapoznano się na wysokości poddasza. Zewnętrzne lico ścian kaplicy opracowano w wątku gotyckim przy użyciu cegły palcowanej i otynkowano.

¹⁶ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku...*, s. 61.

¹⁷ P. Crossley, *Gothic architecture...*, s. 415

Przetrwały trzy ściany budowli, wraz z narożnymi przyporami oraz okna. Jednak zmianie uległo ich półkoliste zamknięcie, któremu dopiero w wyniku regotyzyzacji nadano formę ostrołukową (ryc. 21, 23). W dawnej postaci zachowały się zamurowane otwory komunikacyjne – jedno wejście w przyziemiu od wschodu, zamknięte łukiem półkolistym oraz drugie od zachodu, zamknięte łukiem odcinkowym (ryc. 22, 23). Ten ostatni otwór, usytuowany na znacznej wysokości i tuż przy narożniku z nawą kościoła, poprzedzała murowana, przesklepiona, jednobiegowa klatka schodowa, przylegająca do nawy i oparta na tzw. gęsiej szyi – konstrukcji rozpiętej między ścianą kaplicy i najbliższą przyporą (ryc. 33).

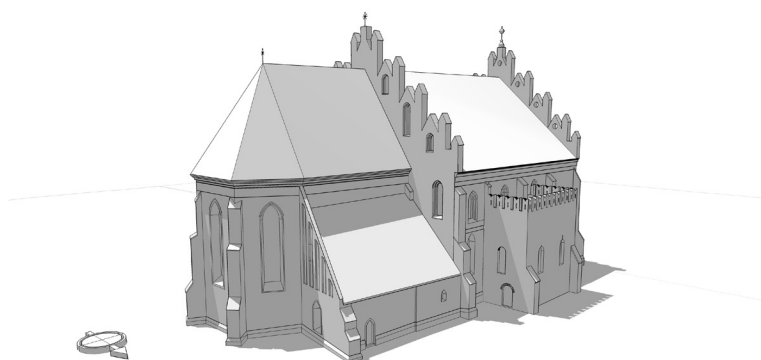
Ryc. 33. Szadek, kościół parafialny, rekonstrukcja kaplicy Matki Bożej Różańcowej.

Elewacja pñ., wsch. i zach. w ujęciu ortogonalnym. Stan z połowy XVI w.

Źródło: oprac. Stanisław Cechosz, Łukasz Holcer, 2015

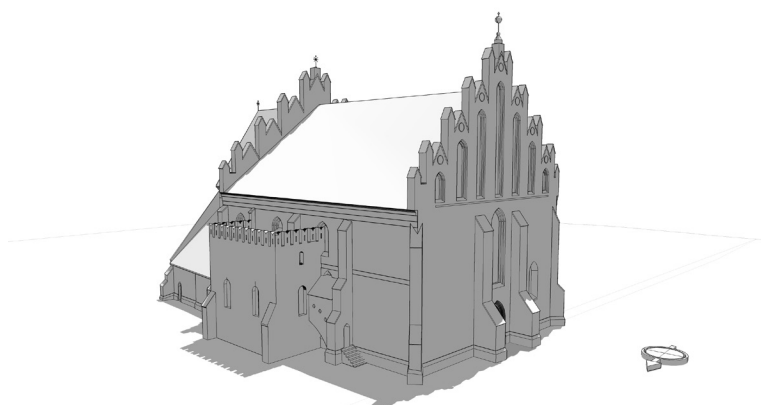
Wejście na schody prowadziło przez otwór wykuty w przyporze, z progiem przy górnej krawędzi jej cokołu i wiodło na bliżej nieznaną emporę albo wysoko zawieszony balkonik (ryc. 24). Konstrukcję tego aneksu komunikacyjnego zamykał dach jednospadowy, z górną poziomą krawędzią opartą na ścianie korpusu, na wysokości ok. 6,20 m powyżej obecnego terenu (ryc. 35). Wzniesienie kaplicy, wraz z jej przesklepieniem, można datować na okres ok. połowy XVI w. Była to bu-

dowla o cechach w pełni renesansowych – otynkowana od zewnątrz, z półkoliście zamkniętymi oknami i zwieńczona wysoką attyką, z dekoracyjnym grzebieniem przypominającym krenelaż (ryc. 18, 25, 34). Schowany za ścianą attyki pograżony dach okazał się nie najlepszym rozwiązaniem w naszych warunkach klimatycznych i został przekształcony na jednospadowy. Czas tej przebudowy jest trudny do określenia, bowiem w nadbudowanej strefie szczytów – w niewielkich trójkątach przy samym wierzchołku – użyto cegły pozyskaną z rozebranej części attyki (ryc. 25, 36).

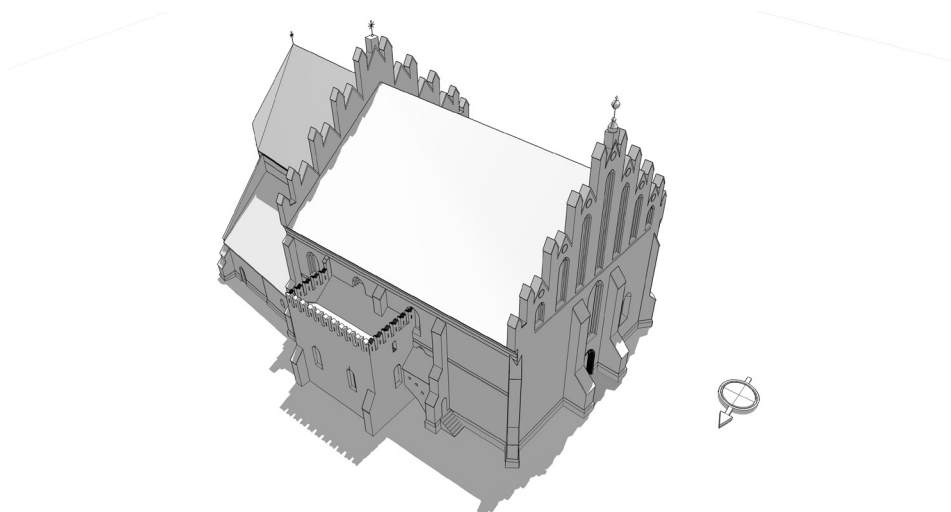
Ryc. 34. Szadek, kościół parafialny, rekonstrukcja bryły świątyni i kaplicy Matki Bożej Różańcowej w fazie czwartej. Stan z połowy XVI w. Ujęcie aksonometryczne od strony półn.-wsch.

Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Ryc. 35 Szadek, kościół parafialny, rekonstrukcja bryły świątyni i kaplicy Matki Bożej Różańcowej w fazie czwartej. Stan z połowy XVI w. Ujęcie aksonometryczne od strony półn.-zach.

Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Ryc. 36. Szadek, kościół parafialny, rekonstrukcja bryły świątyni i kaplicy Matki Bożej Różańcowej w fazie czwartej. Stan z połowy XVI w. Ujęcie z lotu ptaka ukazujące attykę i formę pogrążonego dachu nad kaplicą
Źródło: oprac. Sabina Więcek, 2015

Przy kościołach parafialnych często powstawały kaplice przeznaczone na potrzeby bractw świeckich lub duchownych. Były do budowy dostępne od wnętrza kościoła lub z dodatkową komunikacją zewnętrzną (ryc. 34, 35). W tym przypadku kwestia skomunikowania kaplicy z nawą już w trakcie budowy czy krótko później, pozostaje niewyjaśniona. W drugim prześle od wschodu mogło się znajdować stare wejście do kościoła, które podczas budowy kaplicy poszerzono, ale przewidziano także wygodną komunikację zewnętrzną, niezależną od sprawowanej liturgii w kościele. Z przekazów źródłowych wynika, że przy szadkowskiej farze znajdowała się stała siedziba mansonarzy, dwukrotnie uposażonych na początku XVI w. przez wojewodę sieradzkiego Jarosława z Łaska¹⁸. Było to bractwo księży, którzy oprócz zwyczajnych funkcji duszpasterskich byli zobowiązani do codziennego śpiewania oficjum o Najświętszej Marii Pannie oraz celebrowania mszy świętych wotywnych za duszę fundatora i jego rodziny. Kult Matki Bożej Różańcowej energicznie krzewili dominikanie, sprowadzeni w XIII w. do pobliskiego Sieradza i niewykluczone, że zaszczerpiona przez nich pobożność maryjna znalazła odzwierciedlenie w Szadku, a pierwotne wezwanie kaplicy utrzymało się dzięki sile tradycji do chwili obecnej¹⁹.

¹⁸ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku...*, s. 71–73.

¹⁹ A. Grzybowski, *Wczesnogotycki kościół i klasztor dominikański w Sieradzu*, Warszawa 1979.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione rozważania, oparte jedynie na rozeznaniu północnej elewacji kościoła, są niepełne i zapewne ulegną weryfikacji po uzyskaniu dalszych informacji, czyli w trakcie planowanych prac konserwatorskich przy pozostałych elewacjach świątyni, a przede wszystkim w jej nieprzebadanym dotąd wnętrzu. Na wnikliwą uwagę zasługuje forma pierwszego korpusu kościoła, ustalenie lokalizacji loggii w prezbiterium czy domniemana konstrukcja lektorium. Niewiele wiadomo o pozostałych elewacjach, a przede wszystkim o fasadzie, przy której najprawdopodobniej zamierzano zbudować klatkę schodową prowadzącą na poddasze kościoła. Szczegółowe oględziny ścian obwodowych na poddaszu kościoła nie ujawniły śladów po wcześniejszym sklepieniu niż obecne, a to zbudowano dopiero w połowie XVI w., co bynajmniej nie oznacza, że wcześniejszego nie było. Przebadanie obiektu pod kątem istnienia średniowiecznego przekrycia wnętrza jest jednym z istotnych postulatów, tym bardziej że halowy korpus został opięty solidnymi przyporami. Owszem, w wielu przypadkach przesklepiano świątynie dopiero po upływie stulecia od zakończenia budowy, a nawet później. Jednakże istnieją też liczne przykłady odbudowy sklepień zniszczonych albo już niemodnych w nowej kreacji wnętrza.

Kościół parafialny w Szadku, wraz z jego unikatową dzwonnica, jest najcenniejszym skarbem miasta i dumą jego mieszkańców. W murach świątyni zapisane są dzieje jej budowy i wydarzenia od dawna zapomniane, lecz dziś możliwe do odczytania. Niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematu, ale stanowi inspirację i zachętę do podjęcia dalszych prac poszukiwawczych, zarówno badań historycznych, architektonicznych, jak i archeologicznych.

Bibliografia

- Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, t. II: *Katalog zabytków*, red. A. Włodarek, Warszawa 1995.
- Cempla M., Cechosz S., *Notatka z nadzoru badawczego w trakcie prac konserwatorskich przy elewacjach kościoła p.w. Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba w Szadku w dniu 20.09.2012 roku*, maszynopis, Kraków 2012.
- Cempla M., Cechosz S., Bodzioch D., *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba Apostoła w Szadku. Fragmentaryczne badania architektoniczne*, maszynopis, Kraków 2013.
- Cempla M., Cechosz S., Holcer Ł., *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba Apostoła w Szadku. Architektoniczne rozeznanie badawcze północnej elewacji korpusu kościoła i ścian kaplicy p.w. Matki Bożej Różańcowej*, maszynopis, Kraków 2014.
- Cempla M., Cechosz S., Holcer Ł., *Kościół p.w. Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Jakuba w Szadku. Wstępne rozeznanie substancji zewnętrznych ścian kościoła i dzwonnicy*, maszynopis, Kraków 2009.

- Crossley P., *Gothic architecture in the Regin of Kasimir the Great. Church architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985.
- Łoziński J., *Szadek*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. J. Łoziński, t. II, z. 10, Warszawa 1954.
- Łoziński J., Miłobędzki A., *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1967.
- Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.
- Miłobędzki A., *Późnogotyckie typy sakralne w architekturze ziem polskich*, [w:] *Późny gotyk. Studia nad sztuką przełomu średniowiecza i czasów nowych*, Warszawa 1965.
- Parczewski A. J., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870
- Rejduch-Samkowa I., Olszewski A., *Kościół i klasztor ponorbertański w Hebdowie (wstępna dokumentacja naukowa architektury)*, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Kraków 1956.
- Szymczak J., *Materiały do kwerendy historycznej dla kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jakuba w Szadku*, maszynopis, Plichtów 2009.
- Świechowski Z., *Regiony w późnogotyckiej architekturze Polski*, [w:] *Późny gotyk. Studia nad sztuką przełomu średniowiecza i czasów nowych*, Warszawa 1965.
- Tomicka W., *Szadek (woj. łódzkie, pow. sieradzki). Kościół parafialny. Uzupełnienia do opisu inwentaryzacyjnego kościoła parafialnego w Szadku*, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, PP PKZ, Łódź–Warszawa 1955.
- Węclawowicz T., *Małopolska i Ziemie Ruskie Korony*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, t. II, Warszawa 1995.

[Wpłynęło: styczeń; poprawiono: maj 2015 r.]

THE MEDIEVAL PARISH CHURCH IN SZADEK AND ITS RENAISSANCE CHAPEL

Summary

The medieval parish church in Szadek, dedicated to the Holy Virgin Mary and St James the Apostle, is the town's oldest historical monument and its most valuable relic of the past splendour. Restoration of its elevations has been in progress for several years. Renovation work has been completed on the walls of the presbytery and the northern elevation of the church with its annexes, i.e. sacristy, treasury and chapel under the invocation of Our Lady of the Rosary. The conservation and research work resulted in restoring the long-forgotten splendour of the church and in a number of important discoveries. It was found that in the first half of the 14th century a two-bay presbytery was built as well as a sacristy and an adjoining room intended for a treasury. In the next stage of construction work a three-aisle pseudo-basilica church was built, to be given a new form a hundred years later. The most spectacular discovery was identification of the original architectural design of the Renaissance chapel from the mid-16th century, dedicated to Our Lady of the Rosary.

Key words: church presbytery, Renaissance chapel, attic, Szadek.